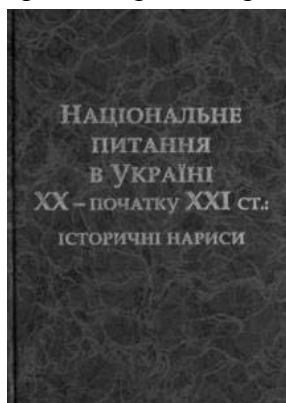

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІСТОРИЧНІ НАРИСИ / [РЕД. РАДА: В. М. ЛИТВИН (ГОЛОВА), Г. В. БОРЯК, В. М. ДАНИЛЕНКО ТА ІН.; ВІДП. РЕД. В. А. СМОЛІЙ; АВТ. КОЛ.: О. Г. АРКУША, В. Ф. ВЕРСТЮК, С. ВІДНЯНСЬКИЙ ТА ІН.] – К.: НІКА-ЦЕНТР, 2012. – 592 С.

Вже понад два десятиліття українське суспільство перебуває в дискурсі націоналізму. Однак, за слушним зауваженням Г. Касьянова, цьому дискурсу бракує науковості. Брак фундаментальних досліджень породжує новітні націоналістичні міфи та стереотипні уявлення, які дестабілізують внутрішню ситуацію в країні, сприяють розколам в суспільстві й утруднюють вибір зовнішньополітичної орієнтації.

З огляду на це, появу колективної монографії “Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси” розглядаємо кроком до посилення науковості. Її автори, провідні науковці – О. Аркуша, В. Верстюк, С. Віднянський, Т. Вронська, В. Головченко, Г. Єфіменко, В. Котигоренко, С. Кульчицький, О. Лисенко, О. Майборода, І. Патер, Р. Пиріг, О. Рубльов, В. Щетніков, І. Щупак та Л. Якубова (керівник) – є знаними фахівцями із запропонованої проблеми. Що лише підкреслює високий професійний і науковий рівень видання.

Висвітлення в монографії історії національного питання не новаторське. Аналогічні підходи спостерігаються в низці окремих наукових праць вище названих авторів. Власне, подібні книги виконують іншу функцію – фіксують певний рівень розвитку наукових знань, стають платформою для дискусії та вироблення основ сучасної національної політики. У праці систематизовано та узагальнено значний фактичний матеріал, подано наукову інтерпретацію низки дискусивних у історіографії тем. Розгляд історичних аспектів національного питання здійснено за хронологічним принципом. Праця складається з семи розділів, у яких проаналізовано суть національного питання на території України в практиці різних державних утворень від Російської й Австро-Угорської імперій до незалежної України. Щоправда, виникає запитання обґрунтованості винесення кримського питання в окремий розділ монографії, що дисонує з обраною структурою викладу матеріалу.

Водночас, науковий і суспільний запит щодо подібного видання не може задовольнитися вище названими речами. Варто звернути увагу на концептуальне бачення національного питання в Україні, яке відображає основні тенденції сучасної історичної науки. Адже, позиція Інституту історії України НАНУ для багатьох є відправною точкою у відповідних дискусіях та впливає на формування державної політики.

Насамперед, привертає увагу постановка проблеми – “національне питання в Україні”, замість “українське національне питання”. Для того, щоб зрозуміти масштаб зміщення акценту, необхідно звернутися до реалій історіографічного процесу в незалежній Україні. Із 1990-х рр. наголошувалося на необхідності написання української національної історії. Попри відомі спроби, в тому числі фахівців Інституту історії України, нічого фундаментального написано не було, обмежилися хіба-що формуванням історіографічного канону національного історії. Отож, чи можна вважати означену постановку проблеми великим відступом істориків? Напевно ні, що підтверджується змістом монографії. Навпаки, варто говорити про відповідальність істориків, котрі суттєво поглиблюють розуміння українського національного руху, вводячи його в контекст відповідних державних періодів. Національне питання постає полем, на якому відбувається розвиток національних рухів – українців, росіян, поляків, євреїв та інших, їхня конкуренція та співпраця. Очевидно, що без розуміння суті національного питання в Україні впродовж ХХ – початку ХХІ ст., українська

національна історія приречена на створення історичних химер сумнівного політичного замовлення. Отож, про національне питання варто говорити як про важливу передумову вироблення сучасної візії модерної української історії.

Іншим важливим аспектом праці є методологічна складова. Розгляд національного питання здійснено в модерністській парадигмі мислення. Зокрема, звертається увага на обумовленість появи національного питання змінами в соціально-економічній структурі суспільства (розвиток капіталізму). Ключовими суб'єктами його актуалізації стають культурні й політичні еліти (насамперед, інтелігенція), які формують ідейні передумови появи нації. Не випадково, започатковані процеси названо націєтворенням, а не національним відродженням.

Позитивно характеризує роботу виваженість оцінок у тлумаченнях, пов'язаних із національним питанням процесів і явищ. Зокрема, відмова від постколоніального дискурсу, уникання політизації проблем (зокрема щодо голодомору 1933 р., сталінських репресій або волинської трагедії). Дослідникам вдалося показати взаємопереплетеність національного питання з іншими важливими суспільно-політичними процесами – становленням державності, проведенням індустріалізації, демократизацією тощо.

На основі прочитаного, можна констатувати, що імперії не змогли дати адекватної відповіді на політизацію етносів. Політика за принципом “поділяй і владарюй” виявилася не ефективною. Реалізація права націй на самовизначення перетворила національні питання, з одного боку, на право націй на самозбереження, а з іншого – на предмет маніпуляції. Перша модель була дискредитована міжвоєнними Німеччиною, Польщею, Угорщиною, Румунією, меншою мірою Чехословаччиною, через ідею досягнення етнічної гомогенності. Друга модель використовувалася в СРСР, і полягала в підпорядкуванні національного питання інтересам більшовицької влади.

Національне питання не має універсальної моделі розв'язання. Проведений істориками аналіз змушує відмовитися від “розв'язання” національного питання. Для початку, з огляду на погану репутацію історичних форм “розв'язання” – практики знищення народів у Третьому рейху, та асиміляційних процесів у СРСР. Інший момент, жодна з держав, до складу якої входили українські землі, не змогла “розв'язати” національне питання. Прорахунки в національній політиці, в основі якої дискримінація або ігнорування прав народів, були причиною (однією з причин) дестабілізації внутрішнього життя держав, і, в кінцевому підсумку, ставали причиною їх розпаду. У межах даної публікації не місце для дискусії щодо міри впливу, але національний слід простежується в кожному конкретному випадку від імперій у 1917–1918 рр. до СРСР.

Практичний висновок, на думку авторського колективу, полягає у відмові розв'язувати “гордієві вузли”. Водночас, потребує розробки нова модель оптимізації національних відносин, яка б враховувала невдалий попередній досвід, і спрямовувала національні процеси у конструктивне русло. Платформою для неї має стати європейське законодавство, впровадження якого в Україні сприятиме гармонізації відносин, подоланню внутрішніх розколів та, головне – формуванню української політичної нації. При цьому, наголошується на відмові від матричного перенесення на вітчизняний ґрунт положень міжнародних пактів. Національне питання в Україні має залишатися в контексті традиційної етнічної структури, а політика щодо нових етнічних груп, поява яких зумовлена глобальними чинниками, розглядатися окремо.

У основі нової моделі розуміння важливості національного питання в країні, як запоруки внутрішньої стабільності, та найкращого чинника мобілізації громадян. Пропонується впроваджувати принцип рівності між етносами, що населяють Україну. Здається, по тексту не знаходимо жодної апеляції до прав титульної нації. При цьому, вказана рівність, зумовлюється розумінням важливості й домінування українського національного питання в загальному концерті національних питань, без вирішення якого будь-яка модель міжетнічних стосунків приречена на невдачу.

Запропонований історичний матеріал посилює розуміння важливості дотримання прав і задоволення культурних вимог недержавних етносів в Україні. Запропоновані історичні прецеденти вказують, що державна політика на їх ослаблення зменшувала вплив українського руху. Звідси практичний висновок – залучення цих етносів у орбіту національного руху об'єктивно сприятиме виробленню механізмів протидії тим рухам, які виступають історичними суперниками української нації.

Водночас, варто застерегти читача від завищених запитів, справедливо очікуваних від книг під академічною етикеткою. Національне питання, звичайно, не бездонна бочка, однак, має чимало сюжетних ліній поза компетенцією істориків. Автори, насамперед, розглядали три аспекти національного питання – етнічні процеси, як тло для визрівання національного питання, національна політика держави та національні рухи. На жаль, не в усіх розділах цього дотримано. Впадає у вічі непропорційний розподіл матеріалу. Із загального обсягу 580 сторінок тексту, на другу половину ХХ – початок ХХІ ст. відведено близько ста сторінок. Це лише на крихту більше від викладу передумов національного питання в ХІХ ст., які формально знаходяться поза хронологічними межами роботи. До кінця не уніфіковано робочу термінологію. Зокрема, як розуміти термін “Україна багатонаціональна” в назві п'ятого розділу, і як він узгоджується з концептом “українська політична нація” як бажаного для авторів проекту?

Є книги, у яких марно шукати універсальні відповіді на питання. Особливо на ті, які їх не мають. “Прокляте національне питання” належить саме до таких. Однак, відсутність очевидної, й усіма сприйнятої відповіді, не може виправдовувати відмову від наукового пошуку. Очевидно, запропонована дослідниками концепція викличе дискусію, яка, втім, носитиме політичний, а не науковий характер. І це закономірно, з огляду на заполітизованість національного питання.

**Леся Алексієвець (Україна),
Ярослав Секо (Україна)**